

is vormgegeven door ons continue succesvolle functioneren in de fysieke en culturele omgeving, komen deels uit het onderzoek naar de menselijke ontwikkeling in de traditie van Jean Piaget, en deels uit het onderzoek van de ecologische psychologie zoals die zich ontwikkelt uit het werk van J. J. Gibson en James Jenkins, in het bijzonder zoals die tot uitdrukking komt in het werk van Robert Shaw, Michael Turvey en anderen.

Onze visie op de aard van de menswetenschappen is in belangrijke mate beïnvloed door Paul Ricoeur, Robert McCauly en de Europese filosofische traditie.

Sandra McMorris Johnson, James Melchert, Newton en Helen Harrison, en ook David en Ellie Antin hebben ons geholpen de rode draad te ontdekken in onze esthetische beleving en in andere aspecten van onze ervaring.

Don Arbib heeft onze aandacht gevestigd op de politieke en economische implicaties van onze ideeën.

Y.C. Chiang heeft het ons mogelijk gemaakt het verband te zien tussen lichamelijke ervaring en de manieren waarop we onszelf en de wereld zien.

10

We zijn ook zeer veel verschuldigd aan de tijdgenoten die de ideeën waar wij ons tegen afzetten tot in details hebben uitgewerkt. Wij respecteren het werk van Richard Montague, Saul Kripke, David Lewis, Donald Davidson en anderen als belangrijke bijdragen aan de traditionele westerse opvattingen van betekenis en waarheid. Door hun verheldering van deze traditionele filosofische begrippen konden wij vaststellen waarin we van de traditie afwijken en op welke punten we er elementen van behouden.

Onze stellingen berusten grotendeels op taalkundige voorbeelden. Veel, zoniet de meeste hiervan zijn naar voren gekomen in discussies met collega's, studenten en vrienden.

I

Leven in concepten

De meeste mensen zien de metafoor als een van de middelen die de dichter ter beschikking staan, als een manier om een tekst cachet te geven – iets wat eerder onder het bijzondere dan onder het gewone taalgebruik wordt geschaard. Bovendien wordt de metafoor over het algemeen gezien als een kenmerk van de taal alleen, als iets wat meer met woorden dan met denken of handelen te maken heeft. Daarom denken de meeste mensen dat ze het best zonder de metafoor kunnen stellen. Wij zijn daarentegen tot de conclusie gekomen dat de metafoor alomtegenwoordig is in het leven van alledag; niet alleen in de taal, maar ook in de manier waarop we denken en handelen. Het conceptuele systeem waarop ons denken en handelen is gebaseerd, is in wezen metaforisch van aard.

II

De concepten waar het denken door gestuurd wordt, zijn niet alleen een zaak van het intellect; ze sturen ons dagelijks functioneren tot in de kleinste details. Onze concepten ordenen wat we waarnemen, hoe we ons redden in de wereld en hoe we ons tot andere mensen verhouden. Ons conceptuele systeem speelt dus een centrale rol in de afbakening van wat onze dagelijkse realiteit uitmaakt. Als het klopt dat ons conceptuele systeem grotendeels metaforisch van aard is, dan is de manier waarop we denken, wat we ervaren en wat we elke dag doen tot op grote hoogte een zaak van metaforen.

Ons conceptuele systeem is alleen niet iets waarvan we ons normaal gesproken bewust zijn. In het leven van alledag gaan we meestal – meer of minder automatisch – volgens bepaalde patronen te werk. Wat die patronen precies inhouden is niet zonder meer duidelijk. Je kunt daar achterkomen door taal onder de loep te nemen. Omdat communicatie is gebaseerd op hetzelfde conceptuele systeem dat aan ons denken en handelen ten grondslag ligt, is taal een belangrijke informatiebron over de werking van dat systeem.

Aan de hand van taaluitingen kun je laten zien dat ons concep-

tuele systeem metaforisch van aard is. Zo hebben we een werkwijze gevonden waarmee we tot in detail kunnen vaststellen welke metaforen vorm geven aan ons denken, waarnemen en handelen.

Om een idee te geven van wat het betekent dat een concept metaforisch is en de vorm bepaalt van heel gewone dingen, bekijken we om te beginnen het concept DISCUSSIE en de conceptuele metafoor DISCUSSIE IS OORLOG. Deze metafoor is in ons dagelijks taalgebruik terug te vinden in een grote verscheidenheid aan uitdrukkingen:

DISCUSSIE IS OORLOG

Jouw stellingen zijn *onverdedigbaar*.

Hij *viel me aan op elk zwak punt* in mijn betoog.

Zijn kritiek heeft mij *zwaar getroffen*.

Haar oordeel was *vernietigend*.

Hij heeft zich in een *onhoudbare positie gemanoeuvreed*.

Dat *bestrijd* ik.

Als je die *strategie* volgt, zal hij je zeker *van de kaart* vegen.

Die opmerking *sloeg in als een bom*.

12

Het is belangrijk om op te merken dat we niet alleen in termen van oorlog over discussies *praten*, we kunnen een discussie daadwerkelijk winnen of verliezen. We zien de persoon met wie we discussiëren als een tegenstander. We vallen zijn standpunt aan en verdedigen het onze. We winnen of verliezen terrein. We smeden plannen en we zetten strategieën in. Als we een positie als onverdedigbaar beschouwen, kunnen we die opgeven en een nieuwe strategie uitstippelen. Veel van de dingen die we tijdens een discussie *doen*, zijn gedeeltelijk gestructureerd door het begrip oorlog. Hoewel er van fysieke strijd geen sprake is, wordt er wel een verbale strijd gevoerd en dit wordt in de structuur van een discussie – aanval, verdediging, tegenaanval enzovoort – weerspiegeld. In die zin is DISCUSSIE IS OORLOG een metafoor waar we in deze cultuur naar leven; de patronen die tijdens een discussie ontstaan, worden erdoor vormgegeven.

Probeer je eens een cultuur voor te stellen waarin discussies niet als oorlog worden gezien, waarin niemand wint of verliest, er geen sprake is van aanval of verdediging, noch van terreinwinst of -verlies. Denk je een cultuur in waarin een discussie wordt beschouwd als een dans en de deelnemers als uitvoerende kunste-

naars die een harmonische en fraaie voorstelling willen geven. In een dergelijke cultuur zouden de mensen discussies anders zien, anders ervaren, anders voeren en zouden ze er anders over spreken. Maar *wij* zouden waarschijnlijk helemaal niet het gevoel hebben dat ze discussiëren: ze zouden gewoonweg iets heel anders aan het doen zijn. Het zou raar zijn om wat zij doen zelfs maar 'discussiëren' te noemen. Misschien kan dit verschil tussen hun cultuur en de onze het neutraalst worden verwoord door te zeggen dat wij een gespreksvorm hebben die vorm is gegeven als strijd leveren en dat zij er een hebben die vorm is gegeven als dansen.

Dit is een voorbeeld van wat het betekent dat een metaforisch concept, zoals DISCUSSIE IS OORLOG, (in ieder geval voor een deel) structuur aanbrengt in wat wij doen en in hoe wij wat we tijdens een discussie doen beschouwen. *De essentie van de metafoor is het begrijpen en ervaren van iets op basis van iets anders*. Niet dat discussies een subcategorie vormen van oorlog. Discussies en oorlogen zijn verschillende soorten dingen – verbale rede en gewapend conflict – en de handelingen die worden uitgevoerd zijn verschillende soorten handelingen. Maar een DISCUSSIE wordt gedeeltelijk vormgegeven, opgevat, uitgevoerd en besproken aan de hand van het begrip OORLOG.

13

En belangrijker nog: dit is de manier waarop een discussie *gewoonlijk* gevoerd of besproken wordt. Het is voor ons heel normaal om over het bestrijden van een standpunt te praten, door de woorden 'bestrijden van een standpunt' te gebruiken. Onze conventionele manier van praten over discussies veronderstelt een metafoor waarvan we ons bijna nooit bewust zijn. De metafoor zit niet alleen in de woorden die we gebruiken – zij zit juist in het begrip zelf dat we van een discussie hebben. Discussietaal is niet dichterlijk, fantasierijk of retorisch, maar letterlijk. We praten op die manier over discussies omdat we ze op die manier opvatten – en we gedragen ons in overeenstemming met de manier waarop we de dingen zien.

Het belangrijkste wat we voornamelijk in stelling hebben gebracht, is dat de metafoor niet alleen een kwestie van taal, van alleen woorden is. We zullen aantonen dat menselijke *denkprocessen* grotendeels metaforisch zijn. Dat bedoelen we wanneer we zeggen dat het menselijke conceptuele systeem door metaforen wordt gevormd en bepaald. Metaforen komen in de taal terug, juist omdat ieders conceptuele systeem is opgebouwd rond meta-

foren. Als we het in dit boek dus over metaforen hebben, zoals DISCUSSIE IS OORLOG, moet duidelijk zijn dat we met *metafoor* een *metaforisch concept* bedoelen.

De systematiek van metaforische concepten

Discussies verlopen meestal volgens vaste patronen; bepaalde dingen doen we wel en andere juist niet. We zien discussies deels als strijd en dat beïnvloedt de vorm van onze discussies en de manier waarop we over een discussie praten.

Zoals we zagen bij de metafoor DISCUSSIE IS OORLOG, gebruiken we systematisch oorlogsvocabulaire (zoals *een stelling aanvallen, onhoudbaar, strategie, iets bestrijden, winnen, terrein veroveren* enzovoort) om over de strijdaspecten van een discussie te praten. Het is geen toeval dat we juist deze uitdrukkingen met hun oorlogsbetekeningen gebruiken om over discussies te praten. Een deel van het conceptuele netwerk van strijd vormt een onderdeel van het concept discussie en de taal past zich daaraan aan. Er bestaan systematische relaties tussen metaforische uitdrukkingen in onze taal en metaforische concepten. Hierdoor kunnen we via metaforische talige uitdrukkingen de aard van metaforische concepten bestuderen en inzicht verkrijgen in het metaforische karakter van onze activiteiten.

We willen nu laten zien hoe alledaagse metaforische uitdrukkingen ons inzicht kunnen verschaffen in het metaforische karakter van de concepten die onze alledaagse activiteiten vorm geven. Hiertoe bekijken we het metaforische concept TIJD IS GELD zoals dat in de volgende hedendaagse Nederlandse zinnen is terug te vinden.

TIJD IS GELD

Daar wil ik mijn tijd niet aan *verspillen*.
Dat foefje kan je uren *besparen*.
Ik heb geen tijd voor je.
Geef me nog vijf minuten.
Hoe ga jij je vrije dagen *besteden*?
Die leuke band *kostte* me al met al een uur.
Ik heb veel tijd in haar *geïnvesteerd*.
Ik *beschik* niet over voldoende tijd.

Er is geen tijd te verliezen.
Heb je een ogenblikje voor me?
 Je tijd raakt op.
 Je moet zuinig met je tijd omspringen.
 Zorg dat je tijd overhoudt om te gaan zeilen.
 Die tijd is welbested.
Heb je nog veel tijd over?
 Hij heeft veel vrije dagen opgespaard.
 Gebruik je tijd nuttig.
 Je bent een hoop tijd kwijt aan heen en weer reizen.
 Dat was een tijdrovende klus.

16

Tijd is in onze cultuur een kostbaar goed, een schaars middel dat we gebruiken om onze doelen te bereiken. Het begrip werk heeft zich in de moderne westerse cultuur zo ontwikkeld dat werk vaak wordt gerelateerd aan de tijd die het vraagt, waarbij de tijd nauwkeurig gemeten wordt. Hierdoor is het gebruikelijk geworden om mensen per uur, week, maand of jaar te betalen. TIJD IS GELD gaat in onze cultuur op vele manieren op, denk maar aan telefoon-tikken, uurloon, de prijs van hotelkamers, jaarlijkse budgetten, het berekenen van rente op leningen, je schuld aan de samenleving inlossen door 'je tijd uit te zitten'. Dit zijn in de geschiedenis van de mens relatief recente gebruiken en ze komen zeker niet in alle culturen voor. Ze zijn ontstaan in de moderne, geïndustrialiseerde samenlevingen en brengen in onze elementaire dagelijkse activiteiten verregaand structuur aan. We *gedragen* ons niet alleen alsof tijd een kostbaar goed is (een schaars middel, geld zelfs), we *conceptualiseren* tijd ook zo. We begrijpen en ervaren tijd als iets wat kan worden besteed, verspild, bespaard of verloren. Je kunt tijd slim of slecht investeren, er zuinig mee omspringen enzovoort.

TIJD IS GELD, TIJD IS EEN SCHAARS MIDDEL en TIJD IS EEN KOSTBAAR GOED zijn allemaal metaforische concepten. Ze zijn metaforisch omdat we onze alledaagse ervaringen met geld, schaarse middelen en kostbare goederen gebruiken om ons een voorstelling van tijd te maken. Mensen hoeven tijd niet op deze manier te conceptualiseren; het is cultuurgebonden. Er zijn ook culturen waarin tijd helemaal niet met schaarste in verband wordt gebracht.

De metaforische concepten TIJD IS GELD, TIJD IS EEN SCHAARS MIDDEL en TIJD IS EEN KOSTBAAR GOED vormen

samen één systeem dat gebaseerd is op subcategorisatie. Geld is in onze cultuur namelijk een schaars middel en schaarse middelen zijn kostbare goederen. Deze subcategorisatie vind je terug in de implicatielaties tussen de metaforen. TIJD IS GELD impliceert TIJD IS EEN SCHAARS MIDDEL en dat impliceert weer TIJD IS EEN KOSTBAAR GOED.

Wij zullen hier en in de rest van het boek steeds het metaforische concept dat het meest kenmerkend is, in dit geval TIJD IS GELD, gebruiken om het hele systeem mee aan te duiden. Sommige uitdrukkingen die onder de metafoor TIJD IS GELD gerangschikt zijn, verwijzen specifiek naar geld (*besteden, investeren, zuinig omspringen met, kosten, besparen*), andere naar schaarse middelen (*gebruiken, over voldoende ervan beschikken, opraken, overhouden*) en weer andere naar kostbare goederen (*hebben, geven, verliezen*). Dit is een voorbeeld van de manier waarop metaforische implicaties een samenhangend systeem van metaforische concepten en een bijbehorend samenhangend systeem van metaforische uitdrukkingen voor die concepten kunnen vormen.

17

De methodiek van de metafoor: voor het voetlicht halen en verbergen

Juist het principe waardoor we een aspect van het ene concept begrijpen op basis van het andere, maakt dat andere aspecten van dat ene concept voor ons verborgen blijven. Doordat we onze aandacht op één aspect van iets richten (zoals het strijdaspect van een discussie), raken andere aspecten die inconsistent zijn met deze metafoor op de achtergrond. Tijdens een verhitte discussie, waarin je probeert de stellingen van je tegenstander aan te vallen en die van jezelf te verdedigen, vergeet je soms dat samenwerking ook een aspect van een discussie is. Iemand met wie je discussieert, kun je beschouwen als iemand die jou zijn tijd geeft – een kostbaar goed – in een poging om tot wederzijds begrip te komen. Wanneer je echter volledig in beslag wordt genomen door de strijdaspecten, verlies je de samenwerking vaak uit het oog.

Een veel subtieler voorbeeld van de manier waarop een metaforisch concept een aspect van onze ervaring kan verbergen, zien we bij wat Michael Reddy de 'transportmetafoor' heeft genoemd. Reddy merkt op dat de taal die we gebruiken om over taal te praten, ruwweg wordt bepaald door de volgende complexe metafoor:

IDEEËN (OF BETEKENISSEN) ZIJN VOORWERPEN.
TALIGE UITDRUKKINGEN ZIJN VERPAKKINGEN.
COMMUNICATIE IS TRANSPORT.

De spreker stopt ideeën (voorwerpen) in woorden (verpakkingen) en zendt (transporteert) ze naar een luisteraar, die de ideeën/voorwerpen uit de woorden/verpakkingen haalt. Reddy onderbouwt zijn stelling met meer dan honderd Engelse uitdrukkingwijzen, die naar zijn schatting ten minste zeventig procent uitmaken van de uitdrukkingen die worden gebruikt om het over taal te hebben. In Nederlandse uitdrukkingen komt dezelfde complexe metafoor naar voren. Hier volgen een aantal voorbeelden:

De TRANSPORT-metafoor

Ik heb het al vaker gezegd, maar het komt gewoon niet bij hem aan.

Zij heeft me een paar goede ideeën *aan de hand gedaan*.

Het nieuws bereikte haar binnen een uur.

Dat idee is niet eenvoudig *over te brengen*.

Hij stopt erg veel gedachten *in één paragraaf*.

In mijn brief staat precies wat ik bedoel.

Het *dringt* nu pas tot me *door* wat je bedoelde.

Het is moeilijk je ideeën *in woorden te gieten*.

Je moet de boodschap in vriendelijke woorden *verpakken*.

Daar zit iets *in*.

Ik kan haar bedoelingen niet *uit* deze brief *halen*.

Het zijn grote woorden zonder veel *inhoud*.

Het zijn *holle* frasen.

De inleidende tekst *bevat* een aantal aardige ideeën.

Bij voorbeelden als deze is het veel moeilijker om te zien dat er iets door de metafoor wordt verborgen, of om zelfs maar te zien dat er een metafoor is gebruikt. Deze manier van denken over taal is zo conventioneel, dat we ons haast niet kunnen voorstellen dat de werkelijkheid misschien anders is. Maar als we de implicaties van de TRANSPORT-metafoor nader bekijken, zien we hoe deze sommige aspecten van het communicatieve proces maskeert.

Ten eerste impliceert het aspect TALIGE UITDRUKKINGEN ZIJN VERPAKKINGEN van de TRANSPORT-metafoor dat woorden en zinnen op zichzelf betekenis hebben, los van een context of een spreker. En het onderdeel IDEEËN ZIJN VOORWERPEN van de metafoor impliceert dat betekenissen onafhankelijk van mensen en contexten bestaan. Deze metaforen zijn bruikbaar in alle situaties waarin contextverschillen er niet toe doen en alle deelnemers aan het gesprek de zinnen op dezelfde manier opvatten. Deze twee implicaties vind je terug in een zin als

In mijn brief staat precies wat ik bedoel.

Volgens de TRANSPORT-metafoor staat in elke zin precies wat hij betekent. Er zijn echter ook veel situaties waarin de context er wel degelijk toe doet. Hier is een bekend voorbeeld dat Pamela Downing tijdens een gesprek optekende:

Jij mag op de appelsapstoel gaan zitten.

Los van zijn context heeft deze zin geen enkele betekenis, omdat het nu eenmaal niet gebruikelijk is met de uitdrukking 'appelsapstoel' naar welk object dan ook te verwijzen. De zin was echter volkomen begrijpelijk in de context waarin hij werd geuit. Een logé kwam 's ochtends naar beneden voor het ontbijt. Er waren vier plaatsen gedekt, drie met een glas sinaasappelsap en één met appelsap. Het was zonneklaar welke van de vier de appelsapstoel was. En de volgende ochtend, toen er geen appelsap meer stond, was het nog steeds duidelijk welke stoel de appelsapstoel was.

Behalve zinnen die zonder context geen betekenis hebben, zijn er ook gevallen waarin dezelfde zin niet voor iedereen dezelfde betekenis heeft, zoals:

We hebben alternatieve energiebronnen nodig.

20 Dit betekent iets heel anders voor de directeur van Shell dan voor de leider van Greenpeace. In de zin staat niet precies wat hij betekent; het is van groot belang wie de zin uitspreekt of ernaar luistert en wat zijn sociale en politieke opvattingen zijn. De TRANSPORT-metafoor is niet van toepassing op gevallen waarin je de context nodig hebt om te kunnen bepalen of de zin wel een betekenis heeft en zo ja, welke.

Deze voorbeelden laten zien dat de metaforische concepten die we bekeken hebben ons slechts gedeeltelijk inzicht verschaffen in de aard van communicatie, discussies en tijd. Ze verbergen namelijk tegelijkertijd andere aspecten van deze zaken. Het is van belang in te zien dat de metafoor slechts een deel van de structuur van een concept bepaalt. Als de hele structuur door de metafoor bepaald was, zou het ene concept *gelijk* aan het andere zijn en niet alleen op basis ervan worden begrepen. Tijd is bijvoorbeeld niet echt als geld. Als je ergens *je tijd aan besteedt* en het resultaat niet goed is, kun je je tijd niet terugkrijgen. Tijdbanken bestaan niet. En ik kan *jou veel tijd geven*, maar je kunt me nooit dezelfde tijd teruggeven, al kun je me wel *dezelfde hoeveelheid tijd teruggeven*. Enzovoort. Een deel van het metaforische concept kan en zal dus niet van toepassing zijn.

Aan de andere kant kun je metaforische concepten oprekken tot buiten het bereik van de gewone letterlijke denk- en spreekwij-

zen. Je komt dan terecht op het vlak van wat figuurlijk, dichtelijk, kleurrijk of fantasierijk denken en taalgebruik wordt genoemd. Als ideeën voorwerpen zijn, kunnen we *ermee spelen*, ze *aankleden*, ze *op een rijtje zetten* enzovoort. Wanneer we zeggen dat een concept door een metafoor gestructureerd is, bedoelen we dus dat het er gedeeltelijk door vormgegeven is en dat het op bepaalde manieren wel maar op andere niet kan worden opgerekt.

Oriëntatiemetaforen

Tot dusver hebben we gekeken naar wat we *structuurmetaforen* zullen noemen; gevallen waarin het ene concept een deel van de structuur van een ander concept bepaalt. Er is echter ook een ander type metaforen dat een geheel van concepten in relatie tot elkaar ordent. We zullen dit *oriëntatiemetaforen* noemen omdat de meeste ervan met *oriëntatie* in de ruimte te maken hebben: boven-beneden, binnen-buiten, voor-achter, op-af, diep-oppervlakkig, centrum-periferie. Deze vormen van ruimtelijke oriëntatie komen voort uit het gegeven dat we nu eenmaal een bepaald soort lichaam hebben en dat dat lichaam in onze fysieke omgeving nu eenmaal op een bepaalde manier functioneert. Oriëntatiemetaforen kennen aan een concept een plaats of richting in de ruimte toe, bijvoorbeeld *GELUKKIG IS BOVEN*. Het feit dat we aan het concept *GELUK* de positionering *BOVEN* toekennen, leidt tot uitdrukkingen als 'hij is in een *opperbeste* stemming', 'ik zag haar helemaal *opleven*'.

Zulke vormen van metaforische oriëntatie zijn niet willekeurig. Ze zijn geworteld in onze lichamelijke en culturele ervaring. Hoewel de polaire opposities boven-beneden, binnen-buiten enzovoort fysiek van aard zijn, kunnen de daarop gebaseerde oriëntatiemetaforen van cultuur tot cultuur verschillen. In sommige culturen bijvoorbeeld bevindt de toekomst zich vóór ons, terwijl zij in andere culturen achter ons ligt. We zullen een aantal metaforen bekijken die gebruik maken van de boven-beneden-oriëntatie. (Dergelijke metaforen zijn, voor het Engels, intensief bestudeerd door William Nagy [1974].) Bij elk voorbeeld laten we een veronderstelling volgen over de manier waarop elk metaforisch concept uit onze fysieke en culturele ervaring kan zijn voortgekomen.

GELUKKIG IS BOVEN; DROEVIG IS BENEDEN

Zij is in *hogere* sferen. Het vrolijkt me altijd *op* wanneer ik aan haar denk. Hij is in een *opgewekt* humeur. Ik voel me *terneer-*

geslagen. De moed *zonk* hem in de schoenen. Ze leeft weer helemaal *op*. Nu even een *opbeurend* bericht. Ze was *opgetogen* over het landschap. Kop *op*. Hij was *in de wolken*. Hij zit in de *put*.

Fysieke basis: Een gebukte houding (afhangende schouders, neergelaten hoofd) gaat over het algemeen samen met bedroefdheid en depressiviteit, een rechtopgaande houding met een goed humeur, een positieve emotionele gesteldheid.

BEWUST IS BOVEN; ONBEWUST IS BENEDEN

Ik ben al *op*. Hij *viel* in slaap. Ze is *onder* hypnose. Hij *zonk* weg in een coma. Het *kwam* niet eens *in me op*.

Fysieke basis: Mensen en de meeste andere zoogdieren slapen liggend en staan rechtop als ze wakker zijn.

GEZONDHEID EN LEVEN ZIJN BOVEN;

ZIEKTE EN DOOD ZIJN BENEDEN

Hij is *op en top* gezond. Lazarus is uit de dood *opgestaan*. Hij is in *topconditie*. Hij heeft een *terugval*. *Val* dood. Die ziekte was een aanslag op zijn gestel, maar hij komt er wel weer *bovenop*.

Fysieke basis: Een zware ziekte dwingt ons te gaan liggen. Als je dood bent, lig je neer.

BEHEERSEN OF MACHT HEBBEN IS BOVEN;

OVERHEERST WORDEN OF MACHTELOOS ZIJN

IS BENEDEN

Ik heb macht *over* haar. Hij bevindt zich in een *superieure* positie. Zijn macht brokkelt *af*. Lees het studieboek goed door en zorg dat je *boven* de stof komt te staan. Wat kracht betreft staat hij *boven* mij. Hij handelde *onder* de invloed van drank en drugs.

Fysieke basis: Fysieke grootte hangt over het algemeen samen met fysieke kracht en de winnaar van een gevecht zit boven op zijn tegenstander.

MEER IS BOVEN; MINDER IS BENEDEN

Het aantal boeken dat wordt gedrukt blijft ieder jaar *stijgen*. Mijn inkomen is dit jaar *omhoog* gegaan. Hij maakte een ongelooflijk

laag aantal fouten. Zijn inkomsten *daalden* het laatste jaar. Hij zit *onder* de toegestane leeftijdsgrens. Draai de verwarming *laag* als je het te warm hebt. Zijn woede *steeg ten top*.

Fysieke basis: Als je meer van iets toevoegt aan een bestaande hoeveelheid van dezelfde substantie, gaat het niveau van de voorraad omhoog. Zoals bij regen in een regenton, of bij boeken op een stapel.

TE VERWACHTEN GEBEURTENISSEN

ZIJN BOVEN (en VOOR)

Dat hangt ons allemaal nog *boven* het hoofd. (Ik durf niet te denken aan wat *voor* ons ligt. Plannen is *vooruitkijken*.)

Fysieke basis: Normaal gesproken kijken onze ogen de richting uit die we doorgaans uitgaan (voorwaarts). Als iets op iemand afkomt (of als iemand iets nadert), lijkt dat object in omvang toe te nemen. Omdat de grond als vast punt wordt waargenomen, lijkt het alsof de bovenkant van het voorwerp naar boven beweegt.

24

HOGЕ МААТСНАППЕЛИЈКЕ СТАТУС ІS БОVЕН;

LAGE МААТСНАППЕЛИЈКЕ СТАТУС ІS BENEDEN

Ze bekleedt een *hoge* positie. Hij zal in rang *stijgen*. Hij *beklimt* de maatschappelijke ladder. Ze heeft weinig speelruimte *naar boven*. Anna wil *hogerop*. Hij *daalde* in aanzien. We krijgen *hoog* bezoek. Het bevel kwam van *hogerhand*. Die vent is echt *omhooggevallen*.

Sociale en fysieke basis: Status wordt op één lijn gesteld met (sociale) macht, en (fysieke) macht is BOVEN.

GOED IS BOVEN; SLECHT IS BENEDEN

Zijn werk steekt *boven* dat van zijn medeleerlingen uit. Vorig jaar hadden we een *piek*, maar sindsdien gaat het *bergafwaarts*. Het is al tijden *beneden* peil. Hij levert werk van *hoge* kwaliteit.

Fysieke basis voor het persoonlijk welbevinden: Geluk, gezondheid, leven en beheersing – de dingen die in principe karakteriseren wat goed is voor iemand – zijn allemaal BOVEN.

DEUGD IS BOVEN; VERDORVENHEID IS BENEDEN
Idealen vormen het *hogere*, het *verhevene* voor de mens. Wat beschouw jij dan als het *hoogste* goed? Ze is *oprecht*. Dat was een *lage* streek. Hij verkoopt zijn spullen *onderhands*. Ik zou me nooit tot zoiets *verlagen*. Dat was een *laag* bij de grondse daad. Zijn we zo *diep* gezonken?

Fysieke en sociale basis: GOED IS BOVEN voor een persoon (fysieke basis) in combinatie met de metafoor DE МААТСНАППІІ IS EEN PERSOON. Deugdzaam zijn wil zeggen dat je je gedraagt naar de maatstaven zoals die zijn bepaald door de maatschappij/persoon, zodat het welzijn van die maatschappij/persoon verzekerd is. DEUGD IS BOVEN omdat vanuit de maatschappij/persoon gezien deugdzame activiteiten en sociaal welbevinden aan elkaar gekoppeld zijn.

RATIONEEL IS BOVEN; EMOTIONEEL IS BENEDEN

De discussie dreigt *af te zakken* tot een louter emotioneel verweer, ik stel voor dat we haar weer naar een rationeler plan *tillen*. Hij bracht het gesprek op een *hoger* intellectueel niveau. Jaloezie, daar sta ik *boven*.

25

Fysieke en culturele basis: In onze cultuur zien de mensen zichzelf als heersers over dieren, planten en hun fysieke omgeving, en het is hun unieke vermogen tot redeneren dat de menselijke wezens boven de andere dieren plaatst en hun deze heerschappij geeft. BEHEERSEN IS BOVEN legt de basis voor DE MENS IS BOVEN en daarmee ook voor RATIONEEL IS BOVEN.

Conclusies

Op grond van deze voorbeelden komen we tot de volgende suggesties over de samenhang tussen en de systematische ordening van metaforische concepten:

¶ Bijna al onze basale concepten worden gevormd op basis van een of meer oriëntatiemetaforen.

¶ Elke oriëntatiemetafoor heeft haar eigen systematiek. GELUK-

KIG IS BOVEN bijvoorbeeld, bepaalt een coherent systeem, en niet een aantal losstaande gevallen. (In een incoherent systeem zou bijvoorbeeld 'hij leeft helemaal op' 'hij is gelukkig' betekenen, en 'de stemming steeg' 'het gezelschap werd bedroefder'.)

¶ De oriëntatiemetaforen zijn op hun beurt systematisch gerangschikt waardoor er onderlinge samenhang bestaat. Zo geeft GOED IS BOVEN een BOVEN-oriëntatie aan welzijn in het algemeen en deze oriëntatie is coherent met specifieke gevallen als GELUKKIG IS BOVEN, GEZONDHEID IS BOVEN, LEVEN IS BOVEN, BEHEERSING IS BOVEN. STATUS IS BOVEN is coherent met BEHEERSING IS BOVEN.

¶ Oriëntatiemetaforen zijn geworteld in de fysieke en culturele ervaring van de mens; ze worden niet in het wilde weg bepaald. Een metafoor kan alleen dankzij haar basis in de menselijke ervaring dienst doen als medium voor het begrijpen van een concept. (In de volgende paragraaf worden een paar problemen die de grondslag van de metafoor met zich brengt besproken.)

¶ Er zijn veel fysieke en sociale gewaarwordingen die de basis kunnen vormen van een metafoor. Waarom de ene toch boven de andere wordt verkozen, lijkt voor een deel door de samenhang binnen het gehele systeem bepaald te worden. Je gelukkig voelen bijvoorbeeld, gaat over het algemeen samen met een (brede) glimlach en een gevoel van expansie. Dit zou in principe de basis kunnen vormen van de metafoor GELUKKIG IS BREED; DROEVIG IS SMAL. En er zijn inderdaad ondergeschikte metaforische uitdrukkingen, zoals 'ik voel me *groots*', die een ander aspect van geluk naar voren halen dan 'ik leef helemaal op'. Maar in onze cultuur is de belangrijkste metafoor GELUKKIG IS BOVEN. Waarom we eerder spreken van de hoogte dan van de breedte van geluk, komt doordat GELUKKIG IS BOVEN optimaal samenhangt met GEZOND IS BOVEN enzovoort.

¶ In sommige gevallen is de ruimtelijke oriëntatie zo'n essentieel onderdeel van het concept dat we ons moeilijk een alternatieve metafoor voor kunnen stellen die vorm zou kunnen geven aan het concept. In onze samenleving is 'hoge status' zo'n concept. Andere gevallen, zoals 'gelukkig zijn', zijn minder duidelijk. Staat

het concept van je gelukkig voelen los van de metafoor GELUKKIG IS BOVEN, of is de boven-beneden-oriëntatie van geluk een onderdeel van het concept? Wij denken dat het deel uitmaakt van het concept binnen een gegeven conceptueel systeem. De metafoor GELUKKIG IS BOVEN plaatst geluk binnen een coherent metaforisch systeem en een deel van haar betekenis is het resultaat van haar rol in dat systeem.

¶ Zogenoemde zuiver verstandelijke begrippen – zoals de begrippen in een wetenschappelijke theorie – zijn vaak, misschien zelfs wel altijd, gebaseerd op metaforen met een fysieke en/of culturele basis. Het *hoog* in 'hoge-energiefysica' is gebaseerd op MEER IS BOVEN. Het *hoog* in 'hoog-niveaufuncties' zoals dat wordt gebruikt in de fysiologische psychologie, is gebaseerd op RATIONEEL IS BOVEN. Het *laag* in 'lagere-ordefonologie' (dat verwijst naar gedetailleerde fonetische aspecten van het klanksysteem van talen) is gebaseerd op AARDSE REALITEIT IS BENEDEN (zoals in de uitdrukking 'weer met beide benen op de grond staan'). De intuïtieve aantrekkingskracht van een wetenschappelijke theorie heeft te maken met de mate waarin haar metaforen op iemands ervaring aansluiten.

¶ Onze fysieke en culturele ondervinding levert veel mogelijke grondslagen voor oriëntatiemetaforen. Welke worden gekozen en welke belangrijk zijn, kan van cultuur tot cultuur verschillen.

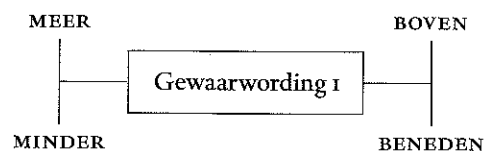
¶ Het is moeilijk de fysieke basis van een metafoor te onderscheiden van de culturele basis, omdat de keuze voor die ene fysieke basis uit de vele mogelijke te maken heeft met culturele coherentie.

De grondslagen van metaforen

We weten niet veel over de grondslagen van metaforen. Vanwege dat gebrek aan kennis hebben we de metaforen eerst afzonderlijk beschreven en hebben we er pas daarna speculatieve opmerkingen aan toegevoegd over hun mogelijke verankering in de menselijke ervaring. We volgen deze werkwijze uit onwetendheid, niet uit principe. *We hebben in feite het gevoel dat geen enkele metafoor ooit los van haar verankering in de menselijke ervaring begrepen of zelfs maar afdoende beschreven kan worden.* MEER IS BOVEN heeft bij-

voorbeeld een heel andere grondslag dan GELUKKIG IS BOVEN of RATIONEEL IS BOVEN. Hoewel het concept BOVEN in al deze metaforen gelijk is, zijn de ervaringen waarop deze BOVEN-metaforen zijn gebaseerd zeer verschillend. Het is niet zo dat er veel verschillende soorten BOVEN zijn; maar verticaliteit komt op veel verschillende manieren in onze waarneming terug en zorgt er zodoende voor dat er veel verschillende metaforen ontstaan.

Een manier om de onafscheidelijkheid van metaforen en hun op de menselijke ervaring gebaseerde herkomst te benadrukken, is die herkomst zelf in de beschrijvingen op te nemen. Dus in plaats van te schrijven MEER IS BOVEN en RATIONEEL IS BOVEN, zouden we de ingewikkeldere relatie kunnen hebben die het schema laat zien.

Zo'n weergave zou benadrukken dat de twee delen van elke metafoor alleen via een gewaarwording met elkaar zijn verbonden en dat alleen die gewaarwording maakt dat de metafoor dienst kan doen als drager van betekenis.

We zullen dergelijke schematische voorstellingen niet gebruiken, maar alleen omdat we zo weinig van de grondslagen van metaforen afweten. We zullen het woord 'is' blijven gebruiken bij het formuleren van metaforen als MEER IS BOVEN, maar het woordje IS zou beschouwd moeten worden als een afkorting voor een gewaarwording of verzameling van ervaringen waarop de metafoor is gebaseerd en op grond waarvan we haar begrijpen.

De rol die de menselijke ondervinding speelt, is belangrijk voor het begrijpen van het hoe en waarom van metaforen die niet bij elkaar passen omdat ze op verschillende soorten waarnemingen zijn gebaseerd. Neem bijvoorbeeld een metafoor als ONBEKEND

(ONZEKER) IS BOVEN; BEKEND (ZEKER) IS BENEDEN. Voorbeelden hiervan zijn 'dat *hangt* nog in de lucht', 'die opmerking komt ineens *uit de lucht vallen*' en 'dat *staat* vast'. Deze metafoor lijkt dezelfde herkomst te hebben als die van BEGRIJPEN IS GRIJPEN, zoals in 'ik krijg geen *grip* op zijn uitleg', 'ik kan het niet *vatten*'. Als je een voorwerp kunt pakken en in je handen kunt houden, kun je het goed bestuderen en met meer zekerheid bepalen. Het is eenvoudiger om iets te pakken als het op de grond staat dan wanneer het vrij door de lucht zweeft (zoals een blad van een boom of een stuk papier). Dus ONBEKEND IS BOVEN; BEKEND IS BENEDEN is coherent met BEGRIJPEN IS GRIJPEN.

Maar ONBEKEND IS BOVEN is niet coherent met metaforen als GOED IS BOVEN en BEWUST IS BOVEN (zoals in 'het *kwam* niet eens *in me op*'). Je zou verwachten dat BEWUST wordt gekoppeld aan BEKEND en ONBEWUST aan ONBEKEND. Maar voor zover het de verticaliteitsmetaforen betreft, is dit niet het geval. Dat komt doordat ONBEKEND IS BOVEN teruggaat op een andere gewaarwording, waar verticaliteit een rol in speelt, dan BEWUST IS BOVEN.

Metaforen en culturele coherentie

Fundamentele waarden in een cultuur zijn coherent met de metaforische ordening van de fundamentele concepten in die cultuur. Laten we bij wijze van voorbeeld enkele culturele waarden uit onze samenleving onder de loep nemen die een logisch geheel vormen met de boven-beneden-metaforen, culturele waarden waarvan de tegenhangers niet bij die metaforen passen.

'Meer is beter' is coherent met MEER IS BOVEN en GOED IS BOVEN. Voor 'minder is beter' gaat dat niet op.

'Groter is beter' is coherent met MEER IS BOVEN en GOED IS BOVEN, 'kleiner is beter' niet.

'De toekomst zal beter zijn' is coherent met TOEKOMST IS BOVEN en GOED IS BOVEN, 'de toekomst zal slechter zijn' niet.

'In de toekomst zal daar meer van zijn' is coherent met MEER IS BOVEN en TOEKOMST IS BOVEN.

'Je status zal hoger zijn in de toekomst' is coherent met HOGE MAATSCHAPPELIJKE STATUS IS BOVEN en TOEKOMST IS BOVEN.

Dit zijn waarden die diep in onze cultuur zijn verankerd. 'De toekomst zal beter zijn' is een verwoording van de vooruitgangsidee. 'In de toekomst zal daar meer van zijn' kent als specifieke gevallen bijvoorbeeld toename van goederen en looninflatie. 'Je status zal hoger zijn in de toekomst' verwoordt de waarde die aan carrière maken wordt gehecht. Deze waarden zijn coherent met onze huidige oriëntatiemetaforen; voor hun tegenhangers geldt dat niet. Het lijkt er dus op dat onze waarden geen eigen leven kunnen leiden, maar een samenhangend geheel moeten vormen met de metaforische concepten waarin we leven. We willen niet beweren

dat alle culturele waarden die coherent zijn met een metaforisch systeem daadwerkelijk bestaan, maar wel dat alle bestaande en diep in onze cultuur verankerde waarden in het metaforische systeem passen.

De waarden die hierboven zijn opgesomd, gaan over het algemeen op binnen onze cultuur – als we er even van uitgaan dat alle dingen aan elkaar gelijk zijn. Maar omdat dat nu eenmaal niet zo is, ontstaan er vaak conflicten tussen deze waarden en dus tussen de metaforen waarmee ze verbonden zijn. Om zulke conflicten tussen waarden (en hun metaforen) te verklaren, moeten we zien te achterhalen wat de verschillende prioriteiten zijn die de subcultuur die er gebruik van maakt aan deze waarden en metaforen heeft gegeven. MEER IS BOVEN lijkt bijvoorbeeld altijd de hoogste prioriteit te hebben omdat het de duidelijkste fysieke basis heeft. Dat MEER IS BOVEN voorrang heeft op GOED IS BOVEN kunnen we zien in voorbeelden als 'de inflatie stijgt' en 'het misdadcijfer blijft omhoog gaan'. Aangenomen dat inflatie en het misdadcijfer niet goed zijn, betekenen deze zinnen wat ze betekenen omdat MEER IS BOVEN altijd op de eerste plaats komt.

Aan welke waarden prioriteit wordt gegeven, is over het algemeen deels een zaak van de subcultuur waarin je leeft en deels een persoonlijke kwestie. De verscheidene subculturen in een heersende cultuur delen basale waarden maar geven ze niet dezelfde prioriteit. Een voorbeeld. GROTER IS BETER zou in conflict kunnen zijn met IN DE TOEKOMST ZAL ER MEER VAN ZIJN als het gaat om de vraag of je nu een grote auto zou moeten kopen, met langetermijnbetalingen die aan je toekomstige salaris zullen knagen, of dat je een kleinere, goedkopere moet kopen. In sommige subculturen koop je de grote auto en maak je je niet druk over de toekomst, in andere komt de toekomst op de eerste plaats en koop je de kleine auto. Er was een tijd (vóór de inflatie en de energiecrisis) waarin het bezitten van een kleine auto een hogere status had binnen de subcultuur waar DEUGD IS BOVEN en GELD SPAREN IS DEUGDZAAM voorrang hadden op GROTER IS BETER. Tegenwoordig is het aantal bezitters van kleine auto's drastisch gestegen doordat er een grote subcultuur is ontstaan waarin GELD SPAREN IS BETER voor GROTER IS BETER komt.

Naast subculturen zijn er groepen mensen die belangrijke waarden met elkaar delen die in conflict zijn met de waarden van de heersende cultuur. Maar op een minder opvallende manier

Ontologische metaforen

Entiteits- en substantiemetaforen

Onze oriëntatie in de ruimte, gevat in begrippen als boven-beneden, voor-achter, op-af, centrum-periferie en dichtbij-veraf, biedt een vruchtbaar uitgangspunt om allerlei zaken ruimtelijk op te vatten. Maar je bent er nog niet met ruimtelijke oriëntatie alleen. Onze ervaring van fysieke objecten en substanties levert verdere aanknopingspunten voor begrip – aanknopingspunten die boven een louter ruimtelijke oriëntatie uitstijgen. Door onze ervaringen in termen van objecten en substanties te gieten, kunnen we stukjes van onze ervaring er uitpikken en ze behandelen als afzonderlijke entiteiten of substanties van één soort. Zo gauw we onze gewaarwordingen als entiteiten of substanties kunnen identificeren, kunnen we ernaar verwijzen, kunnen we ze categoriseren en groeperen en kunnen we er berekeningen mee uitvoeren – en door al die dingen samen kunnen we erover redeneren.

Als dingen niet duidelijk zijn onderscheiden of begrensd, zoals bergen, straathoecken, heggen enzovoort, zullen we ze toch als zodanig opvatten. We moeten wel op die manier naar fysieke fenomenen kijken, omdat we bepaalde dingen anders niet kunnen verwezenlijken, zoals bergen lokaliseren, op straathoecken afspreken en heggen bijknippen. Menselijke doelen vereisen doorgaans dat we kunstmatige grenzen opleggen die fysieke fenomenen net zo onderscheiden maken als we zelf zijn: entiteiten begrensd door een oppervlakte.

Net zoals de elementaire menselijke ervaring van plaatsbepalingen ertoe leidt dat er oriëntatiemetaforen ontstaan, zo leveren onze ervaringen van fysieke objecten (in het bijzonder onze lichamen) de basis voor een enorme variëteit aan ontologische metaforen; dat wil zeggen, manieren om gebeurtenissen, handelingen, emoties, ideeën enzovoort, als entiteiten en substanties te beschouwen.

Ontologische metaforen beantwoorden aan uiteenlopende doe-

behouden ze andere heersende waarden. Neem een kloosterorde als die van de Trappisten. Daar gelden **MINDER IS BETER** en **KLEINER IS BETER** met betrekking tot materieel bezit, dat wordt beschouwd als belemmering voor wat echt belangrijk is, namelijk het dienen van God. De Trappisten delen de heersende waarde **DEUGD IS BOVEN**, maar geven die de allerhoogste prioriteit en een heel andere invulling. **MEER** is nog steeds **BETER**, maar dat geldt voor deugd; en status is nog steeds **BOVEN**, maar die is niet van deze wereld maar van een hogere: die van het koninkrijk Gods. Verder is **DE TOEKOMST ZAL BETER ZIJN** waar in termen van spirituele groei (**BOVEN**) en uiteindelijke verlossing (helemaal **BOVEN**). Dit is typerend voor groepen die zich buiten de hoofdstroom van een cultuur ophouden. Deugd, goedheid en status mogen radicaal anders zijn gedefinieerd, maar ze zijn nog steeds **BOVEN**. Het is nog steeds beter om meer te hebben van wat belangrijk is, **DE TOEKOMST ZAL BETER ZIJN** met betrekking tot wat belangrijk is enzovoort. Als je het bekijkt in het licht van wat belangrijk is voor een kloosterorde, is het waardesysteem zowel intern samenhangend als coherent met de belangrijkste oriëntatiemetaforen van de heersende cultuur.

Individueen verschillen net als groepen in het bepalen van hun prioriteiten en in de wijze waarop ze definiëren wat voor hen goed of deugdzaam is. In die zin zijn het subgroepen van één persoon. In het licht van wat voor hen belangrijk is zijn hun individuele waardesystemen coherent met de belangrijkste oriëntatiemetaforen van de heersende cultuur.

Niet alle culturen verlenen de boven-beneden-oriëntatie de prioriteit die wij eraan toekennen. Er zijn culturen waar evenwicht of centraliteit een veel belangrijkere rol speelt dan in onze cultuur. Of neem de niet-ruimtelijke oriëntatie actief-passief. Voor ons geldt in de meeste gevallen **ACTIEF IS BOVEN** en **PASSIEF IS BENEDEN**. Maar er zijn culturen waarin passiviteit hoger wordt gewaardeerd dan activiteit. In het algemeen lijkt het zo te zijn dat de belangrijkste vormen van oriëntatie zoals boven-beneden, binnen-buiten, centrum-periferie, actief-passief enzovoort voor alle culturen opgaan, maar welke begrippen op welke manier georiënteerd zijn en welke vormen van oriëntatie het belangrijkste zijn, is van cultuur tot cultuur verschillend.

len en de verschillende soorten metaforen die er zijn, weerspiegelen de soorten doelen waaraan wordt beantwoord. Neem bijvoorbeeld de ervaring van stijgende prijzen die metaforisch als een entiteit kan worden beschouwd met behulp van het zelfstandig naamwoord *inflatie*. Dit levert ons een manier op om naar de ervaring te verwijzen:

INFLATIE IS EEN ENTITEIT

Inflatie verlaagt de levensstandaard.

Als de inflatie nog lang aanhoudt gaan we eraan onderdoor.

Dat is het instrumentarium om *inflatie* mee te bestrijden.

We kunnen door de inflatie geen kant meer op.

De inflatie eist haar tol bij de kassa en het pompstation.

Land kopen is de beste manier om *iets tegen inflatie* te doen.

Ik word niet goed van die inflatie.

In deze voorbeelden stelt het feit dat we inflatie als een entiteit zien ons in staat ernaar te verwijzen, haar te kwantificeren, een bijzonder aspect ervan te identificeren, haar te zien als een oorzaak, ernaar te handelen en misschien zelfs te geloven dat we het fenomeen begrijpen. Zulke ontologische metaforen zijn noodzakelijk om zelfs maar een poging te kunnen wagen rationeel met onze ervaringen om te gaan.

De verscheidenheid aan ontologische metaforen die we gebruiken voor dergelijke doeleinden is enorm. De volgende opsomming geeft een indruk van de soorten doelen en zij geeft representatieve voorbeelden van ontologische metaforen die in verband met die doelen worden gebruikt.

Verwijzen naar

Mijn vrouw wordt tureluurs van mijn *angst voor insecten*.

Dat was een *schitterende kopbal*.

We proberen *vrede* te bereiken.

De *middenklasse* is een *invloedrijke stille kracht* in de politiek.

In deze oorlog staat de *eer van ons land* op het spel.

Meet- en telbaar maken

Je hebt *veel geduld* nodig om dat doel te bereiken.

Er is *zoveel haat* in de wereld.

Die man heeft *grote politieke macht*.

Het *leven* is al zo kort.

Aspecten identificeren

Onder druk komt de *nare kant van zijn persoonlijkheid* naar boven.

De *wreedheid van oorlog* maakt beesten van ons allemaal.

Ik kan de *snelheid van het moderne leven* niet bijbenen.

Zijn *psychische gezondheid* gaat de laatste tijd achteruit.

Oorzaken identificeren

Hij stortte in onder de *druk van zijn verantwoordelijkheden*.

Hij deed het uit *kwaadheid*.

Door ons *gebrek aan ruggengraat* is onze invloed in de wereld afgekalfd.

Interne onenigheid kostte hun de kop.

Doelen stellen en handelingen motiveren

Hij zocht z'n *fortuin* in New York.

Om je *geld veilig te stellen* moet je het volgende doen.

Ik verander mijn levensstijl in de hoop het *ware geluk* te vinden.

De BVD zal snel reageren als de *veiligheid van het land* op het spel staat.

Ze zag trouwen als de *oplossing voor haar problemen*.

Net als het geval is bij oriëntatiemetaforen, worden de meeste van deze uitdrukkingen niet als metaforen herkend. Een reden hiervoor is dat ontologische metaforen evenals oriëntatiemetaforen voor zeer beperkte doeleinden gebruikt worden – verwijzen, kwantificeren enzovoort. Louter het bekijken van een niet-fysiek iets als een entiteit of substantie stelt ons niet in staat er erg veel van te begrijpen. Maar ontologische metaforen kunnen verder worden uitgewerkt. Hier zijn twee voorbeelden van de manier waarop in onze cultuur de ontologische metafoor DE GEEST IS EEN ENTITEIT is uitgewerkt.

DE GEEST IS EEN MACHINE

Ik kom maar *moeilijk op gang* vandaag.

Mijn verstand *werkt* vandaag gewoon *niet*.

Hij *loopt* niet over van enthousiasme.

Ik heb de hele nacht liggen *malen*.

Zet je verstand *op nul*.

We hebben hier al de hele dag aan zitten werken en de *stoom* komt inmiddels uit onze oren.

Hij is een *gebroken* man.

Toen *knapte* er iets in hem.

Sinds de dood van zijn vrouw moet je *heel voorzichtig met hem zijn*.

Ze is erg *kwetsbaar*.

Deze metaforen specificeren verschillende soorten objecten. Ze geven ons verschillende metaforische modellen voor de geest en bieden ons zo de mogelijkheid om ons op verschillende aspecten van mentale ervaring te concentreren. De MACHINE-metafoor geeft ons een voorstelling van de geest als zou deze een aan/uitstand hebben, efficiënt zijn en beschikken over een productief vermogen, een intern mechanisme, een energiebron en een bepaalde conditie. De metafoor van het BREEKBARE VOORWERP is niet zo veelzijdig. Deze stelt ons alleen in staat te praten over psychologische kracht. Er is echter een terrein van mentale ervaring dat met elk van de metaforen kan worden voorgesteld. We doelen op voorbeelden als:

36

Hij ging eraan kapot. (DE GEEST IS EEN MACHINE)

Toen *knapte* er iets in hem. (DE GEEST IS EEN BREEKBAAR VOORWERP)

Maar deze twee metaforen vestigen de aandacht niet op *precies* hetzelfde aspect van de mentale ervaring. Als een machine kapot gaat, houdt die eenvoudig op met draaien. Als een breekbaar voorwerp knapt, vliegen de stukken in het rond en brengen die mogelijk nog meer schade aan. Als iemand gek wordt en wild of gewelddadig, is de uitdrukking 'er knapte iets in hem' op zijn plaats. Maar als iemand lethargisch wordt en om psychische redenen niet meer functioneert, is 'hij is eraan kapot gegaan' beter.

Ontologische metaforen als deze zijn zo natuurlijk en zo alomtegenwoordig in onze geest, dat ze gewoonlijk als vanzelfsprekend worden beschouwd, als adequate beschrijvingen van psychische fenomenen. Bijna niemand realiseert zich dat ze metaforisch zijn. We vatten beweringen als 'hij is bezweken onder de druk' op als iets wat zonder meer waar of onwaar is. Dit soort verklaringen vindt bijna iedereen volkomen natuurlijk. Dat komt doordat metaforen als DE GEEST IS EEN BREEKBAAR VOORWERP een integraal onderdeel uitmaken van het model van de geest dat we in

onze cultuur kennen; het is het model op basis waarvan de meesten van ons denken en handelen.

Containermetaforen

Grondgebieden

We zijn fysiek begrensde wezens, onderscheiden van de rest van de wereld door de oppervlakte van onze huid, en we ervaren de rest van de wereld als buiten ons. Ieder van ons is een container met een grensoppervlak en een binnen-buiten-oriëntatie. We projecteren onze eigen binnen-buiten-oriëntatie op andere fysieke objecten die worden begrensd door oppervlaktes. We beschouwen ze dus ook als containers met een binnen- en een buitenkant. Kamers en huizen zijn overduidelijk containers. Van de ene naar de andere kamer gaan, is van de ene naar de andere container gaan, dat wil zeggen, de ene kamer *uitgaan* en de andere *in*. Zelfs aan massieve voorwerpen kennen we deze oriëntatie toe, zoals wanneer we een rotsblok openbreken om te zien wat erin zit. Ook leggen we deze oriëntatie aan onze natuurlijke omgeving op. Een open plek in het bos bekijken we alsof ze een grensoppervlak heeft en we zien onszelf als binnen die open ruimte of erbuiten, als in of buiten het bos. Een open plek in het bos heeft iets wat we kunnen waarnemen als een natuurlijke begrenzing – het vage gebied waar de bomen min of meer ophouden en de open plek min of meer begint. Maar zelfs als er geen natuurlijke fysieke grens is waarvan we kunnen zeggen dat die een container bepaalt, leggen we grenzen op – palen we gebied af zodat het een binnenkant en een grensoppervlak heeft, of het nu gaat om een muur of een hek, of om abstracte lijnen of vlakken. Weinig menselijke instincten zijn fundamenteeler dan de territoriumdrift. En het op die manier vastleggen van een territorium, er een grens omheen trekken, is een vorm van kwantificeren. Begrensde objecten hebben groottes, of het nu gaat om menselijke wezens, rotsblokken of grondgebieden. Daardoor kunnen we ze kwantificeren, en wel op basis van de hoeveelheid substantie die ze bevatten. Azië bijvoorbeeld is een begrensd gebied – een CONTAINER – en daardoor kunnen we zeggen 'In Azië liggen diverse landen.'

Substanties kunnen zelf als containers worden gezien. Denk bijvoorbeeld aan een badkuip met water. Als je het bad ingaat, ga je

37

het water in. Het bad en het water worden allebei als containers beschouwd, maar van een andere soort. Het bad is een CONTAINEROBJECT, terwijl het water een CONTAINERSUBSTANTIE is.

Het gezichtsveld

We conceptualiseren ons gezichtsveld als een container en we conceptualiseren wat we zien als daarbinnen. Zelfs de termen 'gezichtsveld' en 'blikveld' duiden hierop. Het is een natuurlijke metafoor die voortkomt uit het feit dat wanneer je naar een gebied kijkt (land, vloer enzovoort) je blikveld een grens voor het gebied vaststelt, namelijk het gedeelte dat je kunt zien. Gegeven het feit dat een begrensde fysieke ruimte een CONTAINER is en dat ons blikveld en die begrensde fysieke ruimte onderling afhankelijk zijn van elkaar, treedt het metaforische concept GEZICHTSVELDEN ZIJN CONTAINERS op natuurlijke wijze op. Dus zeggen we dingen als:

Het schip *komt in* zicht.

Ik *heb* hem *in* het vizier.

Ik kan hem niet zien, die boom staat *in* de weg.

Hij is nu *uit* het zicht verdwenen.

Dat bevindt zich *in* het centrum van mijn blikveld.

Er is *niets in* zicht.

Ik kan niet *alle* schepen tegelijkertijd *in* het oog houden.

Gebeurtenissen, daden, activiteiten en toestanden

We gebruiken ontologische metaforen om gebeurtenissen, daden, activiteiten en toestanden te begrijpen. Gebeurtenissen en daden worden metaforisch geconceptualiseerd als objecten, activiteiten als substanties, toestanden als containers. Een hardloopwedstrijd bijvoorbeeld, is een gebeurtenis die als een discrete entiteit wordt beschouwd. De wedstrijd bestaat in ruimte en tijd, en heeft goed gedefinieerde grenzen. Dus beschouwen we het als een CONTAINEROBJECT, waarin deelnemers zitten (wat objecten zijn), gebeurtenissen zoals de start en de finish (wat metaforische objecten zijn) en de activiteit van het rennen (wat een metaforische substantie is). We kunnen aldus van een wedstrijd zeggen:

Zit jij *in* de wedstrijd van zondag? (wedstrijd als CONTAINEROBJECT)

Ga jij *naar* de wedstrijd? (wedstrijd als OBJECT)

Heb jij de wedstrijd *gezien*? (wedstrijd als OBJECT)

Het *slot* van de wedstrijd was enorm spannend. (slot als GEBEURTENISOBJECT binnen het CONTAINEROBJECT)

De race bevatte *heel mooie sprints*. (het rennen als SUBSTANTIE in een CONTAINER)

Hij ligt nu *uit* de race. (race als CONTAINEROBJECT)

Activiteiten in het algemeen worden metaforisch als SUBSTANTIES beschouwd en dus als CONTAINERS:

Heb jij plezier *in* afwassen?

Hoe *kwam* jij *in* het voetballen *terecht*?

Wat heb je *buiten* programmeren nog meer gedaan?

Hij gaat op dit moment helemaal *op in* het wassen van de ramen.

Activiteiten worden aldus beschouwd als containers voor de daden en andere activiteiten waaruit ze bestaan. Ze worden ook gezien als containers voor de energie en de materialen die zijn vereist voor de activiteit en haar bijproducten, die kunnen worden gezien als *erin aanwezig* of *eruit opkomend*:

Ik *steek veel energie in* het wassen van de ramen.

Ik *haal een hoop bevrediging uit* het ramen lappen.

Verschillende soorten gemoedstoestanden kunnen ook als containers worden geconceptualiseerd. Daardoor krijgen we zinnen als:

Hij is *in* een gelukkige stemming.

Inmiddels zijn we *uit* de problemen.

Ik *kom* langzaamaan *weer in* conditie.

Hij *raakte in* een staat van euforie.

Hij *zit in* een depressie.

Eindelijk *kwam hij te voorschijn uit* de caratonische staat waar hij sinds eind vorige week *in* zat.

Personificatie

Van de metaforen die een fysiek object nader omschrijven als een persoon, is het misschien wel het duidelijkst dat ze ontologisch van aard zijn. Door personifiëring kunnen we een grote verscheidenheid aan ervaringen met niet-menselijke entiteiten begrijpen op grond van menselijke drijfveren, karaktertrekken en bezigheden. Hier volgen enkele voorbeelden:

Zijn theorie geeft een verklaring van het gedrag van kippen in de bio-industrie.

Dit gegeven pleit tegen de standaardtheorieën.

Het leven heeft mij bedrogen.

De inflatie pakt ons onze winst af.

40

Zijn geloofsovertuiging houdt hem voor dat hij niet van voortreffelijke Franse wijn mag genieten.

Het Michelson-Morley-experiment heeft een nieuwe natuurkundige theorie voortgebracht.

De kanker heeft hem uiteindelijk te grazen genomen.

In al deze gevallen wordt iets niet-menselijks opgevat als iets menselijks. Maar personifiëring is niet een op zichzelf staand, altijd op dezelfde manier verlopend, algemeen proces. Alle personificaties verschillen van elkaar op grond van de menselijke aspecten waarop ze gebaseerd zijn. Bekijk de volgende voorbeelden eens:

De inflatie dwingt ons met de rug tegen de muur.

Op dit moment is de inflatie onze grootste vijand.

De waarde van het geld is vernietigd door de inflatie.

De inflatie heeft me van mijn spaargeld beroofd.

De inflatie is de deskundigste economen in dit land te slim af geweest.

De inflatie heeft een generatie op de wereld gezet die alleen maar in geld geïnteresseerd is.

Hier wordt inflatie gepersonifieerd, maar de metafoor is niet alleen maar INFLATIE IS EEN PERSOON. Het concept is veel specifiek, namelijk INFLATIE IS EEN TEGENSTANDER. Dat biedt ons niet alleen een heel specifieke manier van denken over inflatie, maar geeft ook aan hoe we ons ertegenover op kunnen stellen. We zien inflatie als een vijand die ons kan aanvallen, die ons pijn kan doen, kan bestelen en zelfs vernietigen. De metafoor INFLATIE IS EEN TEGENSTANDER geeft op die manier aanleiding tot en rechtvaardigt politieke en economische maatregelen van de kant van de overheid, die de inflatie de oorlog verklaart, doelen opstelt, het volk om opofferingen vraagt, een nieuwe reeks maatregelen aankondigt enzovoort.

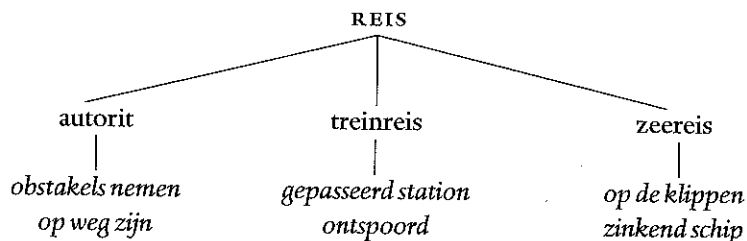
Waar het hier om gaat, is dat de personificatie een algemene categorie vormt waaronder veel metaforen vallen, en elk van deze metaforen afzonderlijk kiest verschillende aspecten uit van een persoon of van manieren om naar een persoon te kijken. Wat de verschillende metaforen met elkaar gemeen hebben, is dat het uitbreidingen zijn van ontologische metaforen waardoor we bepaalde fenomenen op basis van menselijke eigenschappen kunnen begrijpen – eigenschappen die we kunnen bevatten op grond van onze eigen drijfveren, doelstellingen, bezigheden en karaktertrekken. Het in menselijke termen beschouwen van iets wat zo abstract is als inflatie, is van een helderheid die voor veel mensen de enige mogelijkheid is om er wijs uit te kunnen worden. Als we flinke economische verliezen lijden door complexe economische en politieke factoren waar niemand echt greep op heeft, legt de metafoor INFLATIE IS EEN TEGENSTANDER tenminste op een samenhangende manier rekenschap af van de vraag waaróm we deze verliezen lijden.

41

LIEFDE IS EEN REIS

Zie je dan niet hoe ver we al gekomen zijn.
 We kunnen nu niet meer terug.
 Tot hier en niet verder.
 Waar moet het heen met ons.
 We zitten vast.
 We hebben heel wat obstakels genomen samen.
 Die relatie is een gepasseerd station.
 Hun huwelijk is op de klippen gelopen.
 De relatie is volledig ontspoord.
 Het is een zinkend schip.
 Ze zijn een heel eind op weg naar een scheiding.

Hier is de grondmetafoor die van een REIS en er zijn verschillende typen reizen die je kunt maken, zoals een autorit, een treinreis en een zeereis.

Opnieuw is er geen sprake van een consistent beeld waarin alle REIS-metaforen worden verenigd. Wat ze coherent maakt is dat het allemaal REIS-metaforen zijn, al specificeren ze verschillende middelen van vervoer. Iets soortgelijks is er aan de hand met de metafoor TIJD IS EEN BEWEGEND OBJECT, waarbij er verschillende manieren bestaan waarop iets kan bewegen. Dus de tijd vliegt, de tijd kruipt voorbij, de tijd spoedt zich heen. Over het algemeen wordt een metaforisch concept niet gedefinieerd door concrete beelden (vliegen, kruiwen, de weg aflopen enzovoort), maar met behulp van algemenere categorieën, zoals voorbijgaan.

Meer voorbeelden

We hebben gesteld dat metaforen gedeeltelijk structuur aanbren-gen in alledaagse concepten en dat deze structuur is terug te vin-den in ons gewone taalgebruik. Voordat we ons een volledig beeld kunnen vormen van de filosofische consequenties van deze stellingen, hebben we eerst wat meer voorbeelden nodig. We zullen in de onderstaande voorbeelden steeds een metafoor geven en vervolgen een opsomming van gewone uitdrukkingen die speciale gevallen van de metafoor vormen. Het gaat om twee soorten uitdrukkingen: enerzijds om eenvoudige letterlijke uitdrukkingen, anderzijds om idiomatische uitdrukkingen die overeenstemmen met de metafoor en deel uitmaken van de alledaagse manier waar-op we over het onderwerp praten.

THEORIEËN (en BETOGEN) ZIJN GEBOUWEN

Hoe onderbouw je die stelling? Waar baseer je dat op? Zijn er feiten die je betoog ondersteunen? Dat zijn allemaal ongefundeerde beweringen. Zijn argumentatie is wankel. Dan moet je wel met heel sterke argumenten komen. Hoe is die theorie opgebouwd? Hier zijn nog wat feiten om de theorie te schragen. Je moet je bewering met solide argumenten staven. Het betoog staat of valt met de overtuigingskracht van je argumenten. We hebben meer ondersteunende gegevens nodig, anders dondert de bewijsvoering in elkaar. Nieuwe ontdekkingen hebben die hele theorie omvergehaald. Tot dusver hebben we alleen het raamwerk van onze argumentatie opgezet.

IDEEËN ZIJN VOEDSEL

Wat hij zei liet bij mij een nare smaak achter. Het stuk staat vol met halfbakken wijsheden en opgewarmde theorieetjes. Ik vind het een onverteerbare gedachte. Ik slik die beschuldiging niet. Er zit een luchtje aan dat argument. Zij vergiftigt hem met haar ideeën. Dat idee suddert al langer. Dat is nou een eens theorie waar je je tanden in kunt zetten. Dat is voedsel voor de geest. Hij is een gulzig lezer.

Dat is ons met de paplepel ingegoten. Hij verslond het boek. We laten dat plan een tijdje op een laag pitje staan. Dit is het pittigste stuk van de verhandeling. Hij heeft altijd van die opgeklopte ideeën. Hij stapte voort in een gistend zwijgen. Ik heb het nog nooit zo zout gegeten.

IDEEËN ZIJN ORGANISMEN met betrekking tot leven en dood; het zijn MENSEN OF PLANTEN.

IDEEËN ZIJN MENSEN

Hij is de vader van de moderne evolutieleer. Wiens geesteskind is dat? Kijk eens naar wat zijn ideeën hebben voortgebracht. Het idee heeft zich razendsnel voortgeplant. Dergelijke ideeën stierven uit in de Middeleeuwen. Zijn ideeën zullen altijd voortbestaan. De cognitieve psychologie bevindt zich nog in de kinderschoenen. Dat idee zou opnieuw tot leven moeten worden gewekt. Hij blies dat idee nieuw leven in.

IDEEËN ZIJN PLANTEN

54 Zijn ideeën zijn eindelijk tot volle wasdom gekomen. Dat idee is in de kiem gesmoord. Het is een onthuilende theorie. Zijn idee moest nog een aantal jaren rijpen. Het is een aparte tak van de wiskunde. Ze heeft een vruchtbare verbeelding. Goede ideeën zijn dun gezaaid. Hij heeft een dorre geest. Je moet dat soort denkbeelden met wortel en tak uitroeien.

IDEEËN ZIJN PRODUCTEN

We zijn werkelijk compleet nieuwe denkbeelden aan het aanboren. Zij hebben een hoop ideeën ontwikkeld. Hij produceert nieuwe ideeën met een werkelijk verbluffende snelheid. Zijn intellectuele productiviteit wordt de laatste jaren minder. We moeten de ruwe kantjes van dat plan afhalen, het hier en daar bijslippen en wat afvlakken. Dit is grofweg het idee; het moet nog worden verfijnd.

IDEEËN ZIJN WAREN

Het is heel belangrijk hoe je je ideeën verpakt. Die ideeën van jou, daar koop ik niets voor. Er is altijd een markt voor goede ideeën. Het is een waardeloos idee. Ik geef geen cent voor dat idee.

IDEEËN ZIJN HULPBRONNEN

Ik heb geen ideeën meer. Verspil geen gedachten aan dat soort kleine dingen. Er zijn ideeën in overvloed. Het bleek een onbruikbare suggestie. Met dat idee kunnen we nog wel even vooruit.

IDEEËN ZIJN GELD

Laat mij een kleine bijdrage leveren aan het betoog. Doe jij ook eens een duut in het zakje. Hij is rijk aan ideeën. Dat idee van jou is je kapitaal, kijk maar uit dat een ander er niet mee vandoor gaat.

IDEEËN ZIJN SNIJDENDE INSTRUMENTEN

Dat idee snijdt hout. Zij komt altijd met haarscherpe analyses. Hij heeft een vlijmscherp verstand. Ze sneed met haar opmerking zijn verweer aan flarden. Met zijn scherpe verstand heeft hij de zaak tot op het bot ontleed.

IDEEËN ZIJN MODEVERSCHIJNSELEN

Dat idee is al jaren uit de mode. Ik hoor dat sociobiologie erg in is vandaag de dag. Het marxisme was een modeverschijnsel in West-Europa. Dat is een gedateerd idee. Wat zijn de nieuwe trends in de Engelse literaire kritiek? In de huidige maatschappij is er geen plaats meer voor dergelijke ouderwetse denkbeelden. Hij probeert bij de tijd te blijven door Vrij Nederland te lezen. Berkeley is een centrum van avant-gardistische ideeën. De semiotiek is erg chic geworden. Het idee van revolutie is niet langer en vogue in de Verenigde Staten.

BEGRIJPEN IS ZIEN; IDEEËN ZIJN LICHTBRONNEN;

GESPREKKEN VORMEN EEN LICHTMEDIUM

Hij beschouwt het als een misverstand. Vanuit mijn perspectief ziet het er heel anders uit. Hoe kijk jij daar tegenaan? Ik kijk er niet van op. Op die manier krijg je er een volledig beeld van. Laat me je nog even ergens op wijzen. Ik zie daar niets in. Dat was een schitterende opmerking. Hij spreekt klare taal. Het was een wazige discussie. Kun je je uitspraken verhelderen? Dat is glashelder. Ik doorzie die dingen niet. Dat is nogal een doorzichtig argument. Het is een duistere discussie. Laat jij je licht er eens op schijnen.

LIEFDE IS EEN FYSIEKE KRACHT (ELEKTRO-
MAGNETISME, ZWAARTEKRACHT enz.)

Er was een voelbare *spanning* tussen ons. Er *sprong* een vonk tussen ons over. We werden als *magneten* tot elkaar aangetrokken. Er bestond direct een grote *aantrekkingskracht* tussen hen. Dat is een oude *vlam* van mij. Zijn hele leven *draait om* haar. De sfeer om hen heen is altijd *geladen*. Hun relatie is een bron van *energie*.

LIEFDE IS EEN PATIENT / EEN LOVEND IETS

Het is een *gezonde* relatie. Zij hebben een *levendig* huwelijk. Hun huwelijk is *op sterven na dood*. Het is een *lusteloos* stel. Hun huwelijk *loopt op z'n laatste benen*. Hun relatie *kwijnt weg*. Onze verhouding is volledig *verziekt*.

LIEFDE IS WAANZIN

Ik ben *dol* op haar. Hij loopt onafgebroken over haar *te ijlen*. Hij is *waaninnig* verliefd op haar. Ik ben gewoon *wild* van hem. Ik ben *gek* op haar.

LIEFDE IS MAGIE

Ze heeft me *behekst*. De *magie* is weg. Ik was door hem *gefascineerd*. Hij brengt me in *vervoering*. Hij is *in de ban* van haar charme. Hij was spoedig onder haar *bekoring*. Ze keek me met een *betoverende glimlach* aan.

LIEFDE IS OORLOG

Hij staat bekend om zijn vele *veroveringen*. Ze was bereid voor hem *te vechten*. Hij *vluchtte* voor haar *toenaderingspogingen*. Zijn gezicht *achtervolgde* haar *meedogenloos*. Langzaam maar zeker *wint hij enig terrein* bij haar. Hij won haar hand. Hij moest de vrouwen van zich *afhouden*. Hij *riep de hulp* van haar vrienden in. Hij maakte haar moeder tot zijn *bondgenoot*.

RIJKDOM IS EEN VERBORGEN OBJECT

Hij *zoekt z'n fortuin*. Hij is altijd *op jacht naar geld*. Je moet het geld weten *te vinden*. Hij is zijn vermogen *kwijtgeraakt*.

BELANGRIJK IS GROOT

Hij is een *groot* man in de kledingindustrie. Hij is de *reus* onder de schrijvers. Hij *steekt met kop en schouders boven iedereen uit*. Het

was maar een *klein* vergrijp. Dat was een van de *grootste* momenten in de geschiedenis van de popmuziek. Zijn kundigheid *torent hoog boven* die van *mindere* goden uit.

ZIEN IS AANRAKEN; OGEN ZIJN LEDEMATEN

Ik kan mijn ogen niet van haar *afhouden*. Zijn blik bleef aan de televisie *gekluiserd*. Haar ogen *namen* ieder detail in zich op. Met haar blik *hield* ze hem *gevangen*. Ze liet haar ogen *over* alle voorwerpen in de kamer *gaan*. Er waren zonnebloemen zo ver het oog *reikte*.

OGEN ZIJN CONTAINERS VOOR EMOTIES

Ik zag de angst *in* zijn ogen. Zijn ogen *stonden vol* woede. Met een blik *vol passie* keek ze hem aan. Zijn liefde *stond in* zijn ogen te lezen. Hoop *glinsterde in* zijn ogen.

EMOTIONEEL EFFECT IS FYSIEK CONTACT

De dood van zijn moeder heeft hem *flink geraakt*. Dat idee *bracht* me van m'n *stuk*. Ik *sloeg steil achterover* van dat bericht. Ik werd door zijn oprechtheid *getroffen*. Dat *maakte* echt *indruk* op mij. Ik was *ondersteboven* van zijn opmerking. Je *vermoordt me*. Hij *loopt* gewoon *over* haar heen. Hij *praat je omver*. Het *laat me niet los*.

FYSIEKE EN EMOTIONELE GESTELDHEDEN ZIJN
ENTITEITEN BINNEN EEN PERSOON

Hij heeft pijn *in* zijn schouder. De verkoudheid is *van mijn hoofd* naar mijn borst *getrokken*. Zijn pijn *verdween*. Zijn depressie *kwam terug*. Hete thee met honing zal je *van* dat gekuch *afhelpen*. Hij kon zijn vreugde nauwelijks *bevatten*. De glimlach *verdween van* zijn gezicht. *Haal* die grijs van je smoel! Zijn angsten blijven *terugkeren*. Ik moet deze depressie van me *afschudden*. Veel thee drinken, daarmee *spoel* je de verkoudheid *weg*. Er zit geen *spoortje* *lafheid in* hem. Diep *in zijn hart* houdt hij nog van haar. Zijn hart *stroomde over* van medelijden.

LEVENSKRACHT IS EEN SUBSTANTIE

Ze zit *boordevol* wilskracht en energie. Ze *bruist van* energie. Ze *loopt over van* vitaliteit. Hij is *verstoken van* energie. Ik ben *leeg*. Dat heeft alle energie *uit me gezogen*. Het heeft me *uitgeput*.

HET LEVEN IS EEN CONTAINER

Ik heb een *gevuld* leven gehad. Voor hem is het leven *leeg*. Er *blijft* voor hem niet veel meer *over* in het leven. Haar leven is *volgepropt* met activiteiten. Probeer *alles* uit het leven *te halen*. Je leven *ten volle* leven.

HET LEVEN IS EEN KANSSPEL

Ik moet *mijn kans* grijpen. Het is de *best haalbare kaart*. Ik heb nog een *troef achter de hand*. Het was een *dubbeltje op z'n kant*. Hij heeft *dik gewonnen*. Hij is een geboren *verliezer*. Je moet hem niet in de *kaart spelen*. Je zult *open kaart moeten spelen*. Als de kaarten eenmaal *open op tafel liggen*, kun je niet meer terug. Hij *speelt zijn laatste troef* uit. Hij *bluft*. De president *laat zich niet in de kaart kijken*. Ik denk dat we *deze beurt* beter aan ons *voorbij kunnen laten gaan*. Hij *zette alles op één kaart*. Het was *beginnersgeluk*. Je zet wel *erg hoog in*. Hij *speelt op zeker*. Hij *gooit hoge ogen*.

58

In deze laatste voorbeeldengroep zien we een verzameling zogenaamde 'zegswijzen' en 'vaste uitdrukkingen'. Ze functioneren in velerlei opzichten als een enkel woord, en de taal bevat duizenden van dergelijke woorden. In de gegeven voorbeelden bepaalt een enkel metaforisch concept de samenhang tussen deze 'woordzinnen'. Hoewel elk van de zegswijzen een voorbeeld is van de metafoor HET LEVEN IS EEN KANSSPEL, worden ze doorgaans gebruikt om over het leven te spreken, en niet over spelen. Het is een normale manier van spreken over situaties in het leven, net zoals het gebruik van het woord 'onderbouwen' gewoon is bij het spreken over theorieën. We rekenen deze gevallen dan ook tot de zogenoemde letterlijke uitdrukkingen die door metaforische concepten zijn vormgegeven. Als je zegt 'ik zou open kaart spelen' of 'je moet die kans grijpen', zal dat niet worden beschouwd als metaforisch taalgebruik, maar als alledaags taalgebruik dat bij de situatie past. Niettemin is de manier waarop je de situatie bespreekt, begrijpt en ervaart, (mede)bepaald door metaforen.

II

Een deel van de metafoor bepaalt een deel van het concept

Eerder hebben we de systematische kenmerken beschreven van door metaforen vormgegeven concepten. We begrijpen zulke concepten op grond van een aantal verschillende metaforen (TIJD IS GELD, TIJD IS EEN BEWEGEND OBJECT enzovoort). Metaforen geven concepten onvermijdelijk slechts gedeeltelijk vorm en dit is terug te vinden in de woordenschat van de taal, die ook het lexicon van de zinnen omvat met vaste uitdrukkingen als 'op grond waarvan'. Doordat metaforen op een systematische manier structuur aanbrengen in concepten, zoals geldt voor THEORIEËN ZIJN GEBOUWEN, zijn we in staat om uitdrukkingen (*raamwerk*, *fundament*) van het ene domein (GEBOUWEN) te gebruiken om te praten over corresponderende concepten in het met metaforen gedefinieerde domein (THEORIEËN). Wat bijvoorbeeld *fundering* betekent in het door metaforen bepaalde domein (THEORIE), zal afhangen van de manier waarop het metaforische concept THEORIEËN ZIJN GEBOUWEN precies is gebruikt om vorm te geven aan het concept THEORIE.

59

De delen die van het concept GEBOUW zijn gebruikt om het concept THEORIE vorm te geven, zijn de *fundering* en de *dragen-de delen* (het *raamwerk*, *geraamte*, van een gebouw). Andere delen van een gebouw, zoals het dak, de kamers, de trappen en gangen van een prototypisch gebouw als een huis, worden niet gebruikt als deel van het concept THEORIE. De metafoor THEORIEËN ZIJN GEBOUWEN heeft als het ware een 'gebruikt' deel (*fundering* en *dragende delen*) en een 'ongebruikt' deel (*kamers*, *trappen* enzovoort). Uitdrukkingen als *raamwerk* en *fundament* zijn voorbeelden van het gebruikte deel van zo'n metaforisch concept en maken deel uit van ons gewone, letterlijke taalgebruik over theorieën.

Maar hoe zit het nu met uitdrukkingen waarin het 'ongebruikte' deel van een metafoor als THEORIEËN ZIJN GEBOUWEN te vinden is? Drie voorbeelden: